

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ: РОЗДУМИ, РЕЦЕНЗІЇ

ВІКТОР БУРЛАЧУК,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу історії, теорії і методології соціології Інституту соціології НАН України

Що бачить соціологія?

Сорока Ю.Г. Видеть, мыслить, различать: социокультурная теория восприятия. — Харьков: ХНУ им. В.Н.Каразина, 2010. — 336 с.

Соціальне сприйняття автор визначає як розуміння та оцінювання людьми соціальних об'єктів — самих себе, інших людей, соціальних груп і спільнот. Воно зорганізоване за посередництва категорій і схем, що роблять прозорим і передбачуваним навколишній світ. Категорії сприйняття — форми мислення, що впорядковують досвід, вони дають індивідові змогу ідентифікувати будь-який об'єкт чи іншу людину як представника певної групи і як відмінну від членів інших груп.

Цікаво, що попервах інтерес до питань соціології сприйняття (50-ті роки ХХ століття) сформувався в результаті вивчення впливу спотворювальних чинників на сам процес сприйняття. Так, експеримент показав, що діти із бідних сімей сприймали монетки більшими за їхні реальні розміри, а діти із заможних сімей — навпаки, меншими. Виявляється, мотиви, цілі, установки, захисні механізми можуть радикально змінювати природу сприйняття. Символічно, що соціальне входить в індивідуальне під знаком *спотворення* останнього.

Однак спотворювальна роль соціального на цьому не завершується, соціальне не лише спотворює об'єкт, а й намагається собою його замінити. Перспективи і точки зору, що їх агенти мають стосовно цієї реальності, становлять частину самої цієї реальності (с. 32). Крім перспектив і точок зору агентів щодо цієї реальності вони звідусіль наражаються на матеріалізовані форми сприйняття — автор називає це об'єктивацією схем сприйняття: спонтанні висловлювання, наукові теорії, ідео-

логічні системи. А крім цього — будь-які культурні продукти, створювані людиною, від культурного начиння до кіно. Понад те, “елементи реальності, які не є для конкретної схеми сприйняття значущими, поступово можуть втрачати для індивіда якість реальності” (с. 36).

Отже, що з реальністю, які дефініції ми можемо приписати їй?

Здається, з реальністю треба попрощатися, адже соціальне сприйняття — це сприйняття конкретних спільнот і груп, реальність зникає у штовханні конкурентних способів сприйняття соціального світу. Та все одно автор намагається знайти якісь характеристики соціальної реальності, котрі, як правило, негативні. Соціальний світ нестабільний, мінливий і непостійний, історичність і невизначеність цього світу стають передумовами діяльності з публічного його оформлення, подолання невизначеності. Завдяки його невизначеності вможливаються символічні битви за продукування і нав'язування легітимного бачення світу.

Проте соціальне сприйняття, описане через відмінність схем сприйняття тих чи інших соціальних агентів (городянин і сільський житель, роботодавець і робітник, начальник і підлеглий тощо), не до кінця охоплює перманентну роботу з конституювання соціального світу. На сприйняття впливають також різноманітні нормативні ціннісні системи, непримиренність яких часто призводить до нерозуміння і конфліктів. Зрештою до поняття соціального сприйняття додається культура, і сприйняття стає соціокультурним. “Якщо категоризація і схематизація є універсальними принципами сприйняття (стосовно різних суспільств), то самі форми, структури, конфігурація схем сприйняття, зміст і відношення категорій сприйняття пов'язані із системою значень конкретної культури і відтворюють її певним чином” (с. 46).

Автор детально аналізує культурні відмінності сприйняття, роль символічних структур у сприйнятті, спираючись на праці К.Гірца, А.Гелловелла, М.Саллінса, в яких показано, що просторове сприйняття, сприйняття кольору, моделі мислення і поведінки культурно зумовлені.

Другий розділ, що має назву “Простір сприйняття”, має уточнити, конкретизувати соціокультурне трактування сприйняття у термінах простору і часу. Якщо в першому розділі автор переймався з'ясуванням методологічних засад своєї праці, то в другому йдеться про конкретний аналіз соціокультурної роботи сприйняття. Сама метафора “простір сприйняття” передбачає, що цей простір гетероморфний, у ньому співіснують спостерігачі, які посідають різні позиції, стоять на різних рівнях, володіють різною соціальною оптикою. Ця оптика не видаляє і не наближає предмет, вона просто робить його іншим залежно від інтересів, освіти, культури, здобутих спостерігачем.

Спробую виокремити найважливіших спостерігачів у цьому просторі. До таких спостерігачів я б відніс передусім владу із її специфічними бюрократичними лінзами, засоби масової інформації, більш-менш значимі соціальні групи — службовці, підприємці, молодь, пенсіонери тощо. Усі ці соціальні групи й інститути роблять гетероморфним простір сприйняття і з перетину їхніх поглядів саме й утворюється соціальна реальність конкретного суспільства. Тому, коли відкриваєш розділ монографії, присвячений цій темі, очікуєш побачити аналіз поглядів домінуючих і домінованих, позиції конкретних соціальних спільнот і груп у соціальному просторі. Однак тут на нас очікує певна несподіванка: з усього багатоманіття суб'єктів, які спостерігають світ, автор насамперед обирає і робить предметом аналізу постать детектива. Причому детектив розглядається не як представник певної професійної групи, що зайнята специфічним видом діяльності й має спільний, властивий для цієї групи погляд на світ. Детектив розглядається як жанр літератури. І тут у мене починається легке запаморочення при спробі визначити постать спостерігача. Хто в цьо-

му випадку виступає як спостерігач? Детектив, автор детективного сюжету, жанр літератури чи сама по собі література?

Авторка схильна вважати, що спостерігачем виступає жанр літератури. Таке рішення потребує спеціального обґрунтування. Претензія детективу як жанру літератури виступати значущим спостерігачем передбачає, що цей жанр не тільки переважає в сучасній літературі (що автор намагається довести), а й відкриває такі обрії бачення суспільства, котрі недоступні іншим жанрам літератури. Якщо об'єктами, котрі спостерігає детектив, є убивство і злочин, як стверджує автор, то, наділяючи його особливою значущою позицією в просторі сприйняття, ми маємо констатувати, що убивство і злочин є домінантними об'єктами соціального сприйняття в суспільстві, що трансформується.

Іншого спостерігача у поліморфному просторі сприйняття автор шукає в гендерних відмінностях суспільства, бо гадає, що опозиція чоловіче — жіноче є головною опозицією культури. У принципі можна погодитися з таким вибором об'єкта дослідження (визначити, як у період трансформацій чоловіки сприймають жінок, а жінки — чоловіків), проте дивує, чому настільки звужений чоловічий погляд. Ідеться не про чоловічий погляд, як він, скажімо, поданий у мас-медіа або сучасній літературі, а про погляд на жінок лише однієї-єдиної людини — поета Б.Окуджави. На мій погляд, соціологія не працює з такими індивідуальними об'єктами, як лірика того чи іншого поета, котрій доволі важко виступити як репрезентант процесів, що відбуваються в суспільстві. І потім — відсутній погляд жінок на чоловіків.

Звернення до медіа як особливої позиції соціального сприйняття не викликає здивованих запитань. Це найбільший за обсягом підрозділ, насичений різноманітною соціологічною інформацією й аналізом, з нього, напевно, й треба було розпочинати розділ з вивчення простору сприйняття. Автор детально аналізує, як препарується реальність у текстах телевізійних новин і з боку “телевізійної дискурсивності”, і з боку соціальних умов (інтереси власників медіа).

Завершує монографію розділ під назвою “Час сприйняття”, де автор досліджує процес виникнення і зміни способів соціального сприйняття. На конкретних прикладах розглянуто зміну схем сприйняття таких соціальних об'єктів, як дитинство, смерть, трансформація сприйняття у стані культурного шоку тощо. Переживання культурного шоку демонструє зовсім іншу модель зміни соціального сприйняття, ніж історія зміни сприйняття дитинства чи смерті. Якщо при сприйнятті таких об'єктів, як дитинство чи смерть, механізм зміни сприйняття спрацьовує несвідомо, непомітно змінюючись із плином часу, від покоління до покоління, то процес зміни сприйняття, пов'язаний із культурним шоком, відбувається в межах життя окремого індивіда цілком усвідомлено, вимагаючи від нього кардинальних змін у системі адаптації.

Підрозділ “Інститути і зміни соціального сприйняття” міг би послугувати методологічною базою цього розділу, оскільки в ньому автор висуває ідею про існування відносно автономних механізмів, що забезпечують притирання способів сприйняття індивіда і суспільства.

Отже, соціологія є функцією спостерігача другого порядку, спостерігача, який спостерігає за тим, як відбувається спостереження в різному поліморфному соціальному середовищі, як стикаються і перетинаються різноманітні стратегії спостереження, як вони змінюються і як відповідно до них змінюється світ.

Рецензована монографія, попри деякі зауваження, є єдиним в Україні дослідженням, в якому так фундаментально проаналізовано проблеми соціокультурного сприйняття.